

„ГЕОРГИ РАЙЧЕВ. ЖИЗНЕН И ТВОРЧЕСКИ ПЪТ“ от ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА. С., БП, 1982

Монографията на Елка Константинова „Георги Райчев. Жизнен и творчески път“ е първото в нашата литературно-историческа наука цялостно проучване и анализиране на живота и творчеството на писателя. В нея личността на Г. Райчев се разкрива от различни страни, в богатството на прояви, идеи, нравствени принципи и възгледи, задълбочено са разгледани важни въпроси от областта на поетиката и стилистиката на неговата проза. В този смисъл тя е не само продължение на по-ранните интереси на изследователката към този писател, но и принципно ново изследване както по отношение на методологията, така и по отношение на кръга от проблеми, които се разглеждат. Веднага се натрапва обстоятелството, че за първи път личността и творчеството на Георги Райчев, за когото са писали мнозина наши литературни историци и критици (Г. Константинов, Вл. Василев, Г. Канев и др.), са проучени почти детайлно, при това не в тяхната самозатвореност, а в отношението им към един широк и многостранен културологичен и социално-естетически контекст.

Елка Константинова е от тези литературни историци, които не разделят литературната история от литературната критика. Тя разглежда и изследва проблемите на литературата от миналото, съхранявайки усета си на литературен критик, виждайки винаги пред себе си съвременното литературно развитие. Чрез проучването на определени факти от литературната история Константинова възстановява не само картината на миналото. За нея е по-важно да открие „връзката“ между конкретно-историческата „самоценност“ на дадено произведение и неговия днешен живот в читателското съзнание. Въпросът, как живее в нов художествен контекст „старото“ произведение, как то „подготвя“ този контекст, как имплицитно го носи в себе си, е от първостепенна важност за Елка Константинова. Особено много я занимават проблемите, свързани с приемствеността в българската литература. Най-често, както е и в случая, вниманието ѝ се насочва към „оживелите“ идейно-естетически явления в една нова, променена, литературна действителност. В традицията Константинова открива худо-

жествени модели и изобразителни принципи, които не завършват своето битие в рамките на конкретно-историческата среда, в която възникват, а по особен начин се трансформират и включват отново в „обръщение“ в съвременната ни литература. Неслучайно още в уводните страници на монографията, озаглавени „Георги Райчев и българската литература“ (при други автори това най-често са заключителните страници на техните изследвания!), Константинова категорично изтъква значението и ролята на Георги Райчевия повествователен стил за съвременната ни белетристика. „Едва днес — пише тя — на фона на търсенията и постиженията на съвременната ни белетристика неговите творчески завоевания изпъкват с истинската си стойност, добиват ново, трайно значение, издържало присъдата на времето.“ Монографията доказва този „извод“, а изследователката не е далеч и от обобщението, че само онези произведения, които в своето конкретно-историческо проявление изпълняват определено новаторски художествени функции, имат и историческия „шанс“ да очертаят нови пътища в литературата, да стимулират нейното движение и да съхранят своята оригиналност дори и при различна социокултурна действителност.

Художественото новаторство на Георги Райчев изследователката открива в „аналитично-психологическата“ същност на неговата белетристика, в нейния „лиризъм“ за разлика от предхождащата писателя традиционна „епическа“ нагласа в областта на разказа и повестта. От друга страна, „новаторски“ са и идеите на писателя, редица негови възгледи за обществения живот и нравите на времето. Хуманистичното, винаги вгледано остро и дълбоко в душата на човека око на Георги Райчев е съзвучно на нашата съвременност, на нейните идеали и стремежи, а наблюденията му върху националната и народностната психология, отразени в произведенията му, и днес задържат читателското и критическото внимание.

Но не само поради „методологически“ задължения, а по-скоро поради вътрешна убеденост Елка Константинова се насочва към изследване на единството между личността на писателя и неговите произведения. Отношението личност — творба се превръща в център на изследователския подход, който най-общо можем да определим като типо-

логично-културологичен. Изходна основа в композицията и тълкувателната „постройка“ на монографията е връзката между художествените идеи на писателя, интелектуалната „атмосфера“ на времето, психологията на личността и особеностите на поетиката на неговите произведения. Поставен на последно място, въпросът за „поетиката“ на Райчевите разкази е невъзможно да бъде изчерпан в едно монографично изследване. Елка Константинова се интересува по-скоро от това, не как пише Георги Райчев, а как и за какво (и защо именно така!) мислят неговите герои. В този смисъл с редица наблюдения върху отделили творби на Райчев монографията на Елка Константинова подготвя и почвата за едно по-последователно и задълбочено проучване на отделни аспекти на неговата поетика и различаването ѝ (чрез конкретни анализи) от повествователния стил на автори като Йордан Йовков, Николай Райнов, Г. П. Стаматов, Антон Страшимиров и др. Една задача, която стои открито пред българското литературознание не само по отношение на Георги Райчев, но се отнася и за мнозина още представители на литературата ни от „миналото“.

Същевременно редом с впечатляващи анализи върху отделни произведения на Георги Райчев, с филигранно на места проникване в „мъничкия“, но духовно многозначен свят на неговите герои в монографията се разгръща и задълбочено, новаторско изследване на естетическия контекст, в който се утвърждава творчеството на писателя. Елка Константинова очертава националната характерност на модерната интелектуална общност в годините на войните и след тях (в този аспект са разглеждани ранните прояви на „стихотворец“ и разказвача Райчев), разкрива разпосочените пътища на българското словесно изкуство и интелигенция през този период, а това ѝ помага по-цялостно и убедително да навлезе в духовния свят на писателя. В този смисъл приноси са наблюденията не само върху Райчевото творчество, но и върху развитието на литературата ни от това време (особено наблюденията върху диаволизма). Може би на места натежава акцентът върху чуждестранните естетически влияния при формирането на писателя, макар той сам с охота да посочва своите „учители“. Недостатъчно ясно като че ли е отговорено на въпроса за насъщността, за необходимостта от модерните естетически идеи в конкретната историческа ситуация. С други думи, доколко приемането или отхвърлянето на определени влияния е момент от саморазвитието на нашата литература и доколко те са „чуждо тяло“ в нея. Струва ми се, че възгледът за „саморазвитието“, за стъпен малко колебливо от Константинова, би ни помогнал да видим в нова светлина редица културни процеси по онова време, без да се стъписваме пред някои от крайните им прояви. Но това са неща, върху които литера-

туроведските препирири очевидно ще продължат да огласят и бъдещето. По-важното е, че Елка Константинова не ги избягва, макар и в едно частично изследване, а поставяйки ги, по-пълно и многоотстранно открива и истината за твореца Георги Райчев.

Своеобразието в подхода на Елка Константинова — непрестанното задържане на вниманието както върху литературната творба, така и върху личността на нейния създател, е до голяма степен определено откъде по-явно, къде по-скрито изразените противоречия между житейското битие на писателя и неговото творчество. „Очевидно е — отбелязва още в началото Константинова — несъответствието между човека Райчев с неговия упорит и стабилен характер и твореца Райчев: изменчив, неуравновесен, вечно търсещ себе си в юнашка борба с литературните влияния.“ (Не само тук, но и на други места авторката влага известна доза „критическа“ ирония към героичните напъни на Райчев да надмогне селското си потекло и да стане „модерен“ писател по образ и подобие на Станислав Пшибишевски — негов безспорен любимец!) Това наблюдение е „ключово“ в монографията и до голяма степен върху неговото „доказване“ е построила книгата си Елка Константинова.

Според изследователката Райчев „остава чужд“ като личност на „интелектуалната изисканост и на болезнената градска психика“, макар като творец „дълбоко“ да я познава и разкрива. „Личната и творческата му биография — пише Константинова — не се покриват, героите му често притежават враждебни и чужди на своя създател черти.“ Възможно е тази гледна точка да срещне и противоположни мнения. Тя е „вярна“ по същество, сам писателят дори е склонен да я подкрепи с различни свои изказвания, вкл. и с предсмъртното: „Мъчно ми е, че си отивам от този свят, без да съм дал на народа това, което трябваше...“ И все пак самото своеобразие на творчеството на Г. Райчев, естетическият контекст, в който то възниква и намира „естествено“ място, задачите, които то си поставя, разпнатото между града и селото (метафората „накрай града“, т. е. нито в селото, нито в града, е ключова метафора за неговите разкази, с বেশина анализирана от Константинова!), предполага и един друг поглед към личността на писателя — виждането не само на „реалистичните“ (по-точно психологическо-реалистичните), но и на „модернистичните“ увлечения като неизменна негова черта. В героите на писателя се оглежда и самият автор, така, както и в най-„полифоничните“ произведения на Достоевски (другия духовен любимец на Райчев) има частица от образа на „повествователя“. В стремежа си да очертае по-ясно и задълбочено образа на Георги Райчев, да разбере неговата психика, Елка Константинова като че ли отдава по-голямо от необходимото значение на „опозицията“:

„силен, здрав и първичен“ „син на полето“ — „болесни интелегентски терзания“. Тук има нещо „чеховско“ в подхода към проблема за българския модернизъм (на въпроса, дали „декадентите“ са болни и немощни като собствени си произведения, Антон Павлович отговаря: „Напротив, те са здрави мъжици!). Но целта на съставката „син на полето“ — болесни интелегент да разкрие интелектуалната атмосфера на времето, неговия естетически и социален дух, идеите му противоречия, за да се намери по-точно и мястото на Райчев в него. Чрез този „вътрешен“ паралел между личността на Райчев и неговите произведения (и герои), между „ранните“ и късните му произведения, Елка Константинова ни навежда на интересни и важни литературно-исторически заключения. На първо място, че едва ли е правомерно и вярно да се обясняват настъпилите изменения в българската култура и литература в началото на века и след Първата световна война само с „обективни“ исторически закономерности — същност и своеобразие на социалната действителност, „чуждо“ влияние, преориентация на идейния светоглед и т. н. Не по-малко важна тук е ролята на субективния фактор, на личните духовни предпочитания, в които често пъти случайното измества необходимото и закономерното. В споменатия парадокс „здрав селянин“ — болна душа, се оглежда и особеното дисхармонично битие на нашата интелигенция от онези години. Нейната „неразумност“, бягството от „здравото“ и юнашко отношение към живота и културата и заедно с това до болка изостреното емоционално отношение към света има своето не само „обективно“, но и субективно оправдание. Същевременно цялото поколение, към което принадлежи Георги Райчев, с неговия модерен ламтеж за по-високи духовни ценности, страстното търсене на естетически и нравствен идеал „навън“ живее с омаята на възрожденските идеали за хармония в националния живот. Идеали — погубени безмилостно в новата буржоазна епоха. Но за поколението те са една „реалност“, далечна, но постижима. Различни са само пътищата, по които творците се стремят към нея. За Йовков и поетите-символисти (Дилиев, Дебелянов, Ясенев) това е изграждането на един етично-хуманен, добротворен, милостив, духовно крехък свят, който в техните произведения със самото си „художествено“ съществуване епатаира социално-нравственото неравновесие на военната и следвоенната действителност. Творчи като Страшимиров, Гео Милев, Смирненски, Георги Райчев тръгнаха в различна посока, но със същия стремеж в душата. Те се опитаха да възврат „отвътре“ тази действителност, да я „ужасят“, да покажат нравственото й дъно, духовната й нишета и убогото съществуване на човека в нея. Георги Райчев в същност освети, изложи на дневна светлина цялото убожество и мерзост на човека, неговите тъмни сили, в определен смисъл каза

и останалата, „незабелязана“ от творец като Йовков истина за човека. И тази Георги Райчева истина не е самоцелна, не е само истина, родена от докосването до гения на Достоевски или от раковите бълнувания на Хамсун и Пшибишевски. Тя е като очистително средство за раните на българския обществен живот, чрез нея този живот се разкри откъм най-отвратителните си страни. „Безпощадният реализъм“ на Райчев откри за нашата литература отчуждения човек и следвайки неговите прояви, проникна в „светая светих“ на един социален организъм, който безвъзвратно бе погубил традиционната взаиморазбирателска цялост на националния исторически живот (извънредно интересни и ценни в този смисъл са наблюденията на Константинова върху творчеството на Райчев след Септемврийското въстание). Ужасявайки ни със своите „диаболични“ видения, Райчев успя да сваля маската на лъжата и лакировката на социалната действителност, да оголи докрай нравствените й канони, които очакваха своето национално отрицание. Към всички тези въпроси, с подчертан акцент върху социалната въздействие на Райчевите произведения, Елка Константинова многократно се спира в монографията и ги тълкува от различни страни. Безспорно нейна е заслугата, че преоткри социално-действения смисъл на Райчевата „ранна“ проза, че видя в нея нещо много съществено за творческия натюрел на писателя.

Вярна на избрания монографичен подход, авторката следва хронологично живота и творчеството на писателя. Но това не е пречка тя да се връща към отделни въпроси многократно, да ги осветлява от нови страни и в нови отношения. Това създава своеобразна „кръгова композиция“ на книгата. Не трябва да се пропусне и обстоятелството, че Константинова си служи и с непубликувани архивни материали, с малко известни днес спомени и възгледи върху Райчевото творчество. Това придава на монографията приносен характер и по отношение на извороведската база и фактологията.

Александър Йорданов

„HISTORIA LITERATURY BULGARSKIEJ“ — TERESA DABEK-WIRGOWA. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo. 1980

Тереса Домбек-Виргова е известна като дългогодишна преподавателка по полски език в Софийския университет, като преводачка от български на полски и авторка на изследване в Полша за Пенчо Славейков. Новата й книга „История на българската литература“ разширява кръга от научни изследвания, които обогатяват общите усилия за изясняване културно-естетическото богатство на нашата литература и принос на българите в световната съкровищница. В своето из-